

L'ORATÒRIA

- Per a què servia l'oratoria?
L'eloqüència en la literatura i la societat romanes
- L'oratoria abans de Ciceró
 - Oratoria arcaica
 - Oratoria tardorepublicana
- Ciceró
 - Alguns discursos
 - Tractats de retòrica
 - Obra filosòfica
- L'oratoria imperial

Per a què servia l'oratoria?

L'eloqüència en la literatura i la societat romanes

La democràcia grega va fomentar l'art de l'eloqüència, necessari per parlar davant l'assemblea o els jurats populars. Així, ja des de finals del segle V aC i durant tot el segle IV aC l'oratoria grega va arribar al seu zènit amb noms com Lísias i Demòstenes. Aristòtil va establir una classificació dels discursos segons el seu objectiu:

- el *genus demonstratiuum* comprenia els elogis funeraris i els honorífics, els panegírics
- el *genus deliberatiuum* comprenia els discursos la finalitat dels quals era convèncer una assemblea
- el *genus iudiciale* comprenia els discursos la finalitat dels quals era convèncer un tribunal

Com els altres gèneres, la retòrica va passar de Grècia a Roma. L'eloqüència va ser a Roma el gènere central de la prosa literària i fins i tot de la cultura. L'educació escolar estava adreçada a formar oradors, ja que saber parlar en públic era el mitjà pel qual el ciutadà de la classe dirigent podia fer carrera política, sobretot en la darrera etapa de la República, quan les sentències judicials, les qüestions polítiques i els càrrecs públics es decidien sovint després de deliberacions als tribunals, al senat o a les assemblees.

Dels milers i milers de discursos que van pronunciar els oradors romans, avui solament resten 58 dels discursos que va escriure Ciceró i uns quants d'època imperial. Els altres oradors són coneguts per al·lusions i citacions en els tractats de retòrica del mateix Ciceró (*Brutus*), de Quintilià i de Tàcit i en les obres de gramàtics i en historiadors. El fet que Ciceró hagués esdevingut, ja en la seva època, el model clàssic d'eloqüència ha impedit pràcticament la transmissió a la posteritat dels altres oradors romans, anteriors i coetanis.

L'oratoria abans de Ciceró

Oratòria arcaica

Per a Ciceró l'oratoria llatina, com a gènere literari, comença amb Cató el Censor (primera meitat del segle II aC), anomenat així perquè des del seu càrrec de censor vetllava per la puresa dels costums romans enfront de l'hel·lenització creixent de la societat. L'estil dels seus discursos és senzill, rude, vigorós, però poc ordenat i poc harmoniós. El mateix Cató ho resumia així: *rem tene, uerba sequentur* (domina el tema, les paraules vindran tot seguit), amb la qual cosa volia donar més importància a les idees que a la manera de dir-les. Amb Cató es perfila la figura moral de l'orador que defensa l'Estat, el *uir bonus peritus dicendi* (home bo que sap parlar).

L'estructura sòlida que Cató va donar a la retòrica llatina li va permetre rebre tot seguit una forta influència grega sense perdre la seva identitat nacional. Els germans Tiberi i Gai Grac van tenir com a mestres retors grecs. Primer un i després l'altre, a la segona meitat del segle II aC, van aconseguir amb la seva eloqüència el tribunat de la plebs, des d'on van impulsar una reforma agrària a favor de les classes populars que els va portar a ser morts per la classe aristocràtica. Ells van ser els primers a adreçar-se al poble amb un estil molt diferent del que empraven al senat. Mentre que davant els senadors els seus discursos eren complicats i amb un to elevat, davant el poble, en canvi, eren clars i directes, amb un llenguatge col·loquial. La seva contribució a l'oratoria llatina va consistir, segons Ciceró, que per la seva banda detestava les seves idees polítiques, a introduir-hi termes nous, presos de la filosofia grega.

Oratòria tardorepublicana

Les fortes convulsions polítiques del segle I aC van dur l'edat d'or de l'oratoria llatina. La República era amenaçada pels successius cabdills militars que buscaven imposar el seu poder personal. Els nombrosos processos judicials implicaven membres de la classe dirigent, i les lluites en el senat i el desenvolupament de la propaganda política feien de l'eloqüència una arma temible, l'única que es podia oposar a la força de les armes. Per triomfar en política ja no n'hi havia prou amb ser de bona família, ara calia també tenir cultura i talent oratori. D'aquí l'aprenentatge gairebé sistemàtic de l'ensenyament de l'oratoria per part dels joves benestants en les escoles retòriques que aleshores van proliferar a Roma i a continuació a les escoles gregues, cadascuna de les quals cultivava un estil propi, reproduït en els oradors romans que hi van estudiar:

- L'estil àtic, ensenyat a Atenes, era sobri, sense èmfasi. El seu principal representant va ser Juli Cèsar.
- L'estil asianista, de les escoles de l'Àsia Menor, era abundant i florit. El principal orador d'aquest corrent va ser Hortensi, sovint rival de Ciceró.
- L'estil rodi, propi de l'illa de Rodes, era a mig camí de la sequedat àtica i la sobreabundància asianista. Va ser el conreat per Ciceró.

Ciceró

Marc Tul·li Ciceró va néixer a Arpí (al Laci) el 106 aC, en el si d'una família de classe equestre. Va rebre l'ensenyament superior a Roma, on va estudiar sobretot les dues disciplines a les quals es dedicaria principalment, la retòrica i la filosofia (estoïcisme i platonisme). Per ampliar els seus coneixements en totes dues fa un viatge a Atenes, Àsia Menor i Rodes de tres anys. Als trenta anys es troba de nou a Roma actuant com a advocat i comença la seva carrera política. Va exercir com a qüestor a Siracusa, ciutat grega de Sicília. D'aquí va sorgir el seu primer gran èxit en els tribunals, el procés a Verres.

Ciceró va seguir amb èxit la seva carrera política, ja que des del principi anava ocupant les magistratures *suo anno*, és a dir a l'edat mínima exigida a cadascuna. Els *nobiles* el menyspreaven com a *homo nouus*, però alhora se'n servien. Així l'any 63 aC va esdevenir un dels dos còsols, els més alts magistrats, pel partit dels optimats. Des del consolat va enfrontar-se amb la conjuració de Catilina per derrocar el poder constituït.

Al final Catilina va morir en un combat contra l'exèrcit romà i Ciceró va arribar al cim de la seva glòria. Tanmateix, tres anys més tard tenia tothom en contra: els optimats pel seu suport a Pompeu i el populars per haver promogut l'execució dels partidaris de Catilina sense donar-los el dret legal d'apel·lar al poble. Així, després que l'any 60 aC aconseguís el poder el triumvirat format per Pompeu, Cèsar i Cras, el tribú de la plebs, Clodi, fa que desterrin Ciceró i destrueixin les seves propietats. Al cap d'un any pot tornar a Roma gràcies a les gestions de Sesti i Miló, però aviat es retirarà de la vida pública i escriurà obres teòriques d'oratoría com el *De oratore*.

Al cap d'un temps retorna a la política acostant-se al triumvirat. L'any 52 aC s'encarrega de la defensa de Miló, antic amic seu.

El 51 aC Ciceró va ser enviat a governar Cilícia, complint amb retard el mandat de procònsol. Va obtenir algunes victòries militars davant els parts. Havent tornat a Roma, va esclatar la guerra civil entre Pompeu i Cèsar i va posar-se al costat de Pompeu. Quan aquest va ser vençut (48 aC), Cèsar va perdonar Ciceró. Els anys següents, sota la dictadura de Cèsar, va viure retirat escrivint tractats de retòrica, que va dedicar a Brutus, aleshores amic de Cèsar.

El 45 aC va morir la seva filla Túl·lia, cop molt fort que el va impulsar a dedicar-se a la filosofia, i en un sol any escriu diversos tractats sobre aquesta disciplina.

El 44 aC, després que Cèsar va ser assassinat, Ciceró va tornar a l'escena política amb la intenció de restaurar la República. Era tan sols un senador, però va organitzar la resistència contra Marc Antoni, que pretenia continuar el poder personal del dictador: el va fer declarar enemic de l'Estat, va fer donar a Brutus i Cassi, els assassins de Cèsar, poders militars excepcionals, i va obrir el camí a Octavi, jove hereu de Cèsar. Durant uns mesos va reeixir a realitzar el seu ideal d'un poder basat en l'autoritat moral i intel·lectual d'un gran home. D'aquesta etapa en són testimoni els discursos contra Antoni.

Però el qui es creia el motor dels esdeveniments no era més que una joguina dels més poderosos. En efecte, mentre intentava que el senat acceptés la pretensió d'Octavi sobre el consolat, aquest negociava la formació del segon triumvirat amb Lèpid i Antoni i va haver de consentir a sacrificar-lo. El desembre del 43 aC va ser mort pels sicaris d'Antoni, el qual va exhibir-ne el cap i la mà dreta a la tribuna dels oradors del fòrum.

Ciceró va ser el principal artífex de la prosa llatina, ja que hi va contribuir des de diversos gèneres: l'eloqüència i la teoria oratòria, la filosofia i l'epistolografia. Després de la seva mort els retors, els gramàtics i els filòsofs el van prendre de model, des de Quintilià fins a Erasme de Rotterdam. Si en la seva ambició literària va triomfar, no es pot pas dir el mateix de la seva activitat política: com a *homo novus* era mirat amb suspicàcia pels nobles i a causa del seu profund conservadorisme era malvist pels populars. A la fi va fracassar en la seva recerca del *consensus* dels bons ciutadans entre els dos extrems i en la seva defensa d'una República de la qual ell va ser l'últim brillant exponent.

Alguns discursos

Aquests són uns quants dels 58 discursos conservats de Ciceró:

- *Verrines (In Verres)*

Algun temps després d'exercir la magistratura de qüestor els sicilians van acudir a ell perquè actués com a fiscal contra Verres quan aquest va deixar el càrrec de governador de Sicília i va ser acusat de corrupció, ja que, mentre va administrar l'illa, va expoliar i vexar els seus habitants. Aquest era el procés que necessitava Ciceró per fer-se famós a Roma, just quan aspirava a ser elegit edil, i per això va aplicar-se al cas amb totes les seves forces. El seu zel va donar un èxit fulminant: només amb el primer discurs i la presentació d'un nombre aclaparador de testimonis va aconseguir que Verres s'exiliés sense esperar sentència. De tota manera, Ciceró va publicar, a partir del material recollit, uns altres cinc discursos contra Verres, en els quals donava detalls de tots els excessos comesos per Verres a Sicília: recaptació abusiva d'impostos, robatori d'obres d'art dels temples, tortures... Els discursos mostren un estil encara no prou madur, amb un excés d'efectes.

- *Catilinàries (In Catilinam)*

Durant el seu consolat, Catilina, candidat del partit popular que havia estat derrotat a les eleccions, va disposar-se a prendre el poder per la força amb el suport de nombrosos partidaris. Ciceró va descobrir la conjuració amb quatre discursos davant el senat, va fer fugir de Roma Catilina, va aconseguir la pena de mort per als conjurats que havien restat a Roma i va desmantellar així la seva organització.

- *Defensa de Miló (Pro Milone)*

Miló era el cap d'una banda que feia servir la violència al carrer a favor del partit optimat. En un enfrontament amb la banda que feia servir el partit popular va morir el cap d'aquest, Clodi. Miló és acusat de la seva mort i Ciceró s'encarrega de la seva defensa. Però el dia del judici, espantat per la

pressió de l'ambient, fa una argumentació maldestra i precipitada, que no impedeix la condemna de Miló a l'exili. Després Ciceró va publicar el discurs que hauria hagut de pronunciar: un discurs ideal, modèlic pel seu equilibri i l'habilitat de l'argumentació, basada en l'intent de demostrar que va actuar en defensa pròpia.

- *Filípiques (In M. Antonium orationes)*

Són els catorze discursos que Ciceró va redactar contra Antoni. El nom de *Filípiques* va ser donat pel paral·lelisme que es va establir amb les *Filípiques* de Demòstenes, el conjunt de discursos que aquest orador atenès va pronunciar per salvar la llibertat de Grècia davant l'amenaça de Filip II de Macedònia. Tal designació demostra que Ciceró va aconseguir igualar el seu model grec. Arreu d'aquests discursos són presents els temes filosòfics més tractats per Ciceró. L'íntima aliança aconseguida entre retòrica i filosofia fan de les *Filípiques* l'obra mestra de l'eloqüència de Ciceró.

Tractats de retòrica

- *De l'orador (De oratore)*

Ciceró atribueix el seu èxit al treball i a la cultura general que ha adquirit, que l'han dut a un nou estil en oratòria. En treu, doncs, la conclusió que, prèviament a l'especialització, l'oratòria necessita el coneixement de gairebé totes les ciències humanes: la literatura, la història, el dret i sobretot la filosofia. Aquesta darrera ensenya a reflexionar sobre l'argumentació i a estudiar els diferents tipus de causes i de proves. Ciceró defineix l'oratòria com l'art de parlar bellament i abundantment, i exposa els passos seguir per confeir un discurs:

1) En primer lloc descriu les quatre parts bàsiques en què ha d'ordenar-se un discurs:

- *exordium*: inici
- *narratio*: exposició de la causa
- *confirmatio*: argumentació per sostenir les idees defensades
- *peroratio*: final

2) També explica les operacions que cal realitzar per escriure i pronunciar un discurs:

- *inuentio*: buscar les idees que es diran
- *dispositio*: posar-les en ordre
- *elocutio*: triar els mots per exposar les idees,
amb l'ornament i les figures necessàries
- *actio*: representar el discurs amb gestos i dicció
- *memoria*: memoritzar el discurs

3) I esmenta els mitjans per persuadir els oients:

- *probare*: convèncer pel raonament
- *mouere*: commoure per aconseguir l'adhesió subjectiva
- *delectare*: agradar per la bellesa del discurs

- *Brutus (Brutus)*

Està escrit en forma de diàleg entre Brutus, Àtic i Ciceró. Partint de la mort d'Hortensi, narra la història de l'oratòria romana des dels seus inicis fins a la seva culminació en el mateix Ciceró. Ja s'hi deplora la manca de la llibertat necessària per a l'eloqüència causada pel règim de Cèsar.

- *L'orador (Orator)*

En aquesta obra Ciceró reprèn la seva idea que, enfront de la nuesa estilística dels aticistes, com pretenia ser Brutus, l'orador ideal ha de dominar els tres estils, el senzill, el moderat i l'opulent, per aplicar el que convingui a cada ocasió.

Obra filosòfica

La finalitat de l'obra filosòfica de Ciceró és presentar en llatí la filosofia grega. No és doncs una obra original, sinó eclèctica, ja que recull idees de diversos filòsofs grecs, des de Plató a l'estoïcisme passant per l'escola peripatètica, sobretot al voltant de temes ètics. El seu mèrit és la capacitat de síntesi, la claredat expositiva, generalment en forma de diàlegs i, sobretot, la creació de tot el llenguatge filosòfic llatí, després que Lucreci l'hagués trobat a faltar anys abans. Val a dir que no va tenir gaire èxit entre els seus contemporanis, perquè els romans cultes solien llegir filosofia en el grec original. No va ser fins a l'antiguitat tardana que va adquirir un paper divulgador important, igual que durant el Renaixement.

El millor de la seva obra filosòfica són els escrits morals.

- *Els límits del bé i del mal (De finibus bonorum et malorum)* i les *Tusculanes (Tusculanae quaestiones)* defensen una norma de vida pròxima a l'estoïcisme, en considerar la virtut com el mitjà d'aconseguir la felicitat, en oposició a la doctrina epicúria, segons la qual és el plaer.
- *L'amistat (De amicitia)* és una breu però fina anàlisi de l'amistat, de la seva naturalesa i les seves limitacions.

L'oratoría imperial

A finals del segle I dC Tàcit escriu el *Diàleg dels oradors*, amb el qual pretén escatir les causes de la decadència de l'oratoría en la seva època. La conclusió és que n'és el motiu principal la pèrdua de la llibertat d'expressió republicana en el sistema imperial. En el moment en què el poder es concentra a les mans d'un sol home, i el senat, les magistratures i fins els tribunals resten a la seva voluntat, l'eloqüència política perd tota la seva raó de ser. També l'oratoría judicial esdevé l'ombra del que era.

Tanmateix la retòrica sobreviu amb tota la força a l'escola, on continua sent el centre de l'aprenentatge, tot i que hi queda reduïda com una tècnica artificiosa. Això és el que havia criticat una mica abans un mestre de retòrica, Quintilià, en la seva *Institució oratòria*, amb la qual pretén regenerar l'ensenyament de la retòrica introduint-la en un pla d'educació general que no oblidí la seva necessària conjunció amb la filosofia. Quintilià deu a Ciceró no solament les idees, sinó també el seu estil, que proposa com a model a seguir.

Un dels tres tipus d'eloqüència coneix, en canvi, un desenvolupament nou en època imperial. ES tracta del *genus demonstratiuum*, en la forma de panegíric o discurs d'aparat amb la finalitat d'exaltar l'emperador. El més bon exemple és el *Panegíric de Trajà*, escrit pel seu secretari Plini el Jove l'any 100 dC, com a agraïment per haver estat nomenat cònsol. És una biografia exageradament elogiosa de Trajà que el mostra com a príncep ideal en una veritable demostració d'abundància, virtuositat i enginy.

Alhora es produeix una oratoría mundana, la dels conferenciants, que té en Apuleu el seu millor representant. D'ell es conserva, sota el nom de *Flòrides*, una antologia de passatges de les seves conferències, les quals tracten, en l'estil complicat i florit propi de la tradició asianista, els temes més diversos, procurant sempre passar desapercebut el seu missatge filosòfic, basat en un platonisme influït per les religions orientals. Per contra, té un to força ciceronià el seu únic discurs conservat sencer i titulat *Apologia*, que va redactar per defensar-se davant el tribunal quan uns familiars de la seva rica esposa el van acusar d'haver-la seduït amb arts màgiques, per les quals sí que sembla que s'interessava. Malauradament no se sap el resultat d'aquest procés.